

© Frits de Lange. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced in any form without explicit permission from the author.

'Des menschen op- en nedergangh, valt d'ene soet en d'ander bangh.' Over de zegeningen en moeiten van de moderne levensloop.

Ethieklezing Raad van Kerken, Janskerk Utrecht 11 mei 2007.

Frits de Lange

Geboren worden, ouder worden en sterven – de levensloop lijkt een eeuwige cirkelgang van opgaan, blinken en verzinken. Maar het kan verkeren. Niet alleen duurt hij nu langer en is de gemiddelde levensverwachting de laatste anderhalve eeuw verdubbeld. Werden Nederlanders rond 1850 gemiddeld veertig, nu worden ze tachtig. Echter, ingrijpender dan de toegenomen lengte is misschien wel de veranderde zin ervan. Waar gaat het om in een mensenleven? Waartoe groeien we op, en wat is – terugkijkend – de betekenis van ons zwoegen geweest?

De 12^e eeuwse lezer die aandachtig de *Hortus Deliciarum* van Herrad van

Landsberg (ca. 1196) in zich opnam, zag zijn leven als een klim op een jakobs ladder. Zijn levenstaak bestond erin om fase na fase de hemel te bereiken door deugdzaam wereldse verleidingen te weerstaan. Van de wieg tot het graf behoorde hij gericht te zijn op de hemelse zaligheid. Geduld, standvastigheid, nederigheid en liefde hielden hem óp de ladder en brachten hem uiteindelijk de hemelse kroon op het leven. Liet hij zich echter verleiden door wellust en hebzucht (een mooie vrouw met een groot bed, de schittering van geld en goud, de verleiding van de macht) dan tuimelde hij van de ladder en liep hij zijn eeuwige bestemming mis. Het aardse bestaan is voor de middeleeuwer een

korte maar cruciale voorbereiding op het eeuwige leven, inzet van een strijd tussen engelen en demonen. Tot op hoge leeftijd – kijk, de grijze heremiet rechts bovenaan, hij is er bijna, en nu valt hij toch nog! – blijft het eeuwige lot onbeslist.

De 17^e eeuwse burger die in zijn huiskamer een Trap des Ouderdoms aan de muur had hangen, wist ook waartoe hij geboren was en wat hem te doen stond.

Welbesteed leven, dat is zijn levensdoel. Zijn spaarzame tijd niet verluimelen – let op de zandloper in de handen van de dood – , maar tussen het gebakerd en begraven worden zijn tijd effectief en efficiënt benutten voor het opbouwen van een goede maatschappelijke positie, het vormen van een gezin, het verwerven van een eerbaar burgerschap.

‘Bedencken leert ons telcken keer
 Dat wij doch sverven moeten Heer
 Opdat wij daer door onbedroghen
 Terecht verstandig worden mogen.’

Niet de vroomheid in het uur van zijn dood beslist over het eeuwige lot van de burger, maar de opbrengst van zijn totale levensloop. Om verstand ging het en ambitie, niet om liefde of nederigheid. Op het cartouche voor de afbeelding van het eeuwige oordeel op de prent staat: *finis coronat opus*. Het einde bekroont – nee, niet het léven, zoals voor de Middeleeuwer boven aan de levensladder, maar – het werk. De Trap des Ouderdoms roept de burger op tot vlijt. meer dan tot vroomheid. Het leven is kort, het is opgaan, blinken en verzinken; voor hij het weet heeft hij zijn kansen gehad. De vijftigjarige in de kracht van zijn leven beseft: ‘Maar op de vijfde is juist dien dagh, / Daer in die Son niet hogher mag.’ ‘Een soet begin geeft goed behagen’, ‘Maar ‘t eynde zal het paxken dragen.’ De levensloop is geen lange weg omhoog naar de wijsheid van de ouderdom (de ladder), maar richt zich op de prestatieboog van een volwassene (de brug), die onherroepelijk neerwaarts zal gaan.

Een prent van de Trap des Ouderdoms aan de huiskamermuur houdt je dat voortdurend voor ogen. Van je leven moet je iets maken. Daarom is het zaak je op elke levensfase voor te bereiden. Zo’n driehondervijftig jaar lang gold de afbeelding als standaard voor de burgerlijke levensloop, sinds hij in 1540 voor het eerst op een houtsnede verscheen.

De Trap des Ouderdoms was echter geen feitelijke weergave van de levensloop, maar een ideale stilering ervan. Slechts een enkeling bereikte vroeger immers een hoge leeftijd, en de krasse vijftiger op de prent was in werkelijkheid doorgaans – als hij die leeftijd haalde – al oud en versleten. De aanblik van de prent geeft echter rust en zekerheid, verschaft zin en betekenis. Het beeld bezweert met zijn

bedaarde opeenvolging van levensfasen het ongewisse tussen geboorte en dood. Al valt het niet te ontkennen dat het lot de één goedgunstiger dan de ander – ‘Des menschen op- en nedergangh, valt d’ene soet en d’ander bangh’ – je hebt het zoet en het zuur gedeeltelijk toch in eigen hand. Door een methodische organisatie van de levensloop kun je als burger de grillen van het lot bezweren. Alles staat in het teken van de arbeid en het werkzame leven. De jeugd is er een voorbereiding op, de oude dag een terugblik. Het onderwijs maakt je er geschikt voor, het pensioen doet je er – hopelijk voldaan – op terug kijken. Vanzelfsprekend staat de man model: zijn carrière bepaalt het beeld. De levensloop van de vrouw is daarvan een afgeleide en daaraan ondergeschikt. De zin van haar leven ligt in het moederschap en het huwelijk. Mannen produceren, vrouwen reproduceren.

Dit burgerlijke levensideaal ligt voorgoed achter ons. De greep van zijn collectieve levensloopregiem is, vanaf de jaren zeventig in de vorige eeuw, steeds meer verslapt. Dat is goed te merken in wet- en regelgeving. Op individuele maat gesneden ‘levensloopregelingen’ vervangen de collectieve verzorgingsarrangementen van weleer. De Leeftijdwet maakt sinds mei 2004 discriminatie op grond van leeftijd in het arbeidsrecht strafbaar. Door deeltijdarbeid en flexibele uittreding vervaagt de band tussen persoonlijke identiteit en arbeid. En het zal niet lang meer duren voor de pensioensgrens van vijftenzestig helemaal wordt losgelaten.

Achter en in deze ontwikkelingen voltrekt zich een decollectivering van de levensloop. De ‘drie boxen’ van scholing, werk, pensioen (en voor vrouwen: huwelijk en gezin) zijn niet meer de norm. De laatmoderne levensloop wordt een serie individuele passages; het ouderlijke huis verlaten, een baan vinden, werkloos raken, al dan niet trouwen, scheiden, kinderen krijgen, met pensioen gaan, (hoog)bejaard worden – individuen moeten hun eigen weg daarin vinden, ieder voor zich, zonder dat deze overgangen nog langer aan leeftijd gebonden zijn en begeleid worden door collectieve rituelen. Het construeren van continuïteit en eenheid in de levensloop is aan het individu zelf.

Van de standaardlevensloop, een voorgegeven traject, gaan we naar de keuzebiografie, een individueel project. Hoe ziet zo’n laatmoderne biografie er globaal gezien uit? De burgerlijke idylle van een afgeschermd ‘jeugdland’ is voor de kinderen al gauw voorbij, zij leven in dezelfde wereld als de volwassenen. De moderne media versnellen de ‘disappearance of childhood’ (Neil Postman), de digitale snelweg maakt ze vroeg *streetwise*. In een lange, nieuwe levensfase, de postadolescentie, proberen ze opleiding, werk, relaties, religie en levensstijlen uit. Hun leven is een essay. Ze zijn ‘vroeg mondig, laat volwassen’ (Christien Brinkgeve). In de dynamiek van een postmoderne samenleving moeten ze blijvend flexibel en mobiel zijn, ook als ze straks als volwassenen beslissende keuzes maken en duurzame verbintenissen aangaan. Hun identiteit blijft noodgedwongen vloeïend en vloeibaar, hun keuzes – ook als het om ingrijpende zaken als partner, beroep of religie gaat – blijven voorlopig. Echtscheidingen, eenoudergezinnen,

patchworkfamilies zijn een normaal patroon. Niet het echtpaar, maar de 'single' is de norm.

Als volwassene vervolgens, wil men 'leven in de breedte' (A.F.Th. van der Heijden) en zorg, arbeid, vrije tijd en scholing tegelijkertijd met elkaar combineren. Levensfasen worden niet meer definitief afgesloten en volgen elkaar niet meer 'volgens het boekje' op. Het levensboek bestaat uit verschillende hoofdstukken (scholing, werk, relaties, zorg, etc.) waaraan – dikwijls na een crisis – met wisselende intensiteit en in willekeurige volgorde nieuwe bladzijden worden toegevoegd. Een volwassene is een voortdurende grensganger, en leeft permanent in overgang. Arbeid is niet meer de enige, noch de belangrijkste levensvervulling. De exclusieve normativiteit van de mannelijke beroeps carrière is verleden tijd. Authenticiteit is belangrijker dan prestatie, rationaliteit zonder een flinke scheut emotie is verdacht. Religieus is de postmoderne mens een zoeker, die met levensvragen blijft experimenteren. Zijn levensvisie is een product van een permanente bricolage van elementen uit verschillende tradities en stromingen. Wie met deze cultuur is doordrenkt, zal ten slotte anders ouder worden dan zijn ouders en grootouders. Was je als zestiger vroeger uitgeblust, rijp voor hoogstens nog paar jaartjes Avondrood, nu bruis je nog van energie en kun je in je Derde Leeftijd de kroon op je leven zetten, voor er nog een Vierde Leeftijd komt waarin je – liefst snel een beetje – aftakelt en sterft. 'Memento mori' sprak de middeleeuwer; Dood gaan kan altijd nog, zei Harry Mulisch eens, en is daarvan zelf het levende bewijs.

De laatmoderne levensloop is een individueel project geworden, dat gezien de huidige levensverwachting ook nog heel lang kan gaan duren. Maar wat is in godsnaam de zin en betekenis ervan? De levensloop is lang geworden, maar hoe breed en diep is ze? De collectieve zingevingskaders en organisatiestructuren van weleer hebben hun religieuze en maatschappelijke kracht verloren. Heel de cultuurgeschiedenis door hebben mensen geprobeerd om het onzekere levenslot te bezweren met symbolische middelen. De levensloop werd in drieën, vieren, zessen, zevenen of tien en opgedeeld, verbonden met de gang van de seizoenen of de planeten, met de humeuren, de kalender of de wereldtijdperken. Wij zijn al die duidingen kwijt, zelfs het magere burgerlijke kader van de 'three boxes' (scholing, werk en pensioen) is ons ontvallen. In een eeuw waarin we langer leven dan ooit, weten we minder dan ooit elkaar te vertellen hoe we het moeten vormgeven. Ieder wordt maar op zijn eigen manier zalig, zei Frederik de Grote over het leven na dood. Wij zeggen dat nu ook van het leven vóór de dood. De keuzebiografie is een lege huls. God bepaalde de levensloop van de Middeleeuwer, de maatschappij gaf zin en betekenis aan die van de burger; het 21^e eeuwse individu moet het allemaal zelf doen.

Waarom bezwijken we niet onder die verpletterende verantwoordelijkheidsdruk? Waarom worden we niet gek van dat verlies aan zin, dat gebrek aan structuur? Omdat we er – dat in de eerste plaats – ondanks alle getob toch wel bij varen. We zijn gemiddeld rijker, gezonder, vitaler en leven langer dan ooit tevoren. En we

zijn alleen al daardoor ook gelukkiger. Wees blij dat het leven geen zin heeft, schreef Jaap van Heerden ooit en velen in ons land kunnen het hem nazeggen. Zij hebben een goed belegde boterham, een dak boven hun hoofd, een goed boek in de kast en niet te veel chronische pijn in hun gewrichten. De zinvraag is voor hen een luxe die zachtjes indut bij een goed glas wijn. We leven in een *liquid society*, zonder vaste identiteiten, zegt Zygmunt Bauman. Maar ondertussen hebben postmoderne mensen zo 'n stevige bestaanszekerheid, dat de gemiddelde middeleeuwer en 17^e eeuwse burger er jaloers op zouden zijn. Zij zouden graag hun symbolenrijkdom inruilen voor onze gevulde koelkast. Zelfs de maatschappelijke onderklasse leeft in het Westen in groter luxe dan de Franse Zonnekoning. Velen van ons leven vandaag in de utopische wereld die de 16^e eeuwse Francis Bacon als toekomstfantasie in zijn Nieuwe Atlantis beschreef: 'De verlenging van het leven. Het herstel van de jeugd tot op zekere hoogte. De vertraging van de ouderdom. De genezing van ziekten die voor ongeneeslijk doorgaan. De verzachting van pijn.' Alleen al fysiek gesproken is een levensloop nog nooit zo zeker geweest. Jongens van achttien hebben een kans van 85% om vijftenzestig te worden, meisjes 90%, berekende het CBS in 2004. De dood, vroeger alom aanwezig onder zuigelingen en kinderen, is de metgezel van de hoge ouderdom geworden. Een hartaanval, tumor, hersenbloeding, verkeersongeluk of terroristische aanslag kan natuurlijk zomaar een streep door de rekening van een lange levensverwachting halen. Maar toch: ga er maar van uit dat u tachtig wordt, dan kan het altijd nog tegenvallen.

Zolang we de pest, de honger en de oorlog buiten de deur kunnen houden, de medische technologie voortschrijdt, we gezond blijven eten en veel bewegen, voltooien we fluitend onze levensloop. Met een frisse blos op de wangen kunnen we gemakkelijk nihilist zijn. Is het geen zegen, zo te kunnen leven zonder zin? Waarom zouden we dan wanhopen of naar de hemel verlangen? Kijk maar eens

Armut/ Kranchheit/ Wollust/ Tod.

naar nog een andere jakobs ladder, nu op een afbeelding uit 1531. Een ridder met de blik hemelwaarts gericht, die zich losmaakt van ziekte, dood, armoede en wellust. Waarom zou hij naar de hemel verlangen als de drie eerstgenoemde plagen hem niet langer zouden deren? Er blijft dan nog wel één aardse verleidelijke band bestaan, de wellust, maar wie zou daarvoor niet nog even in het aardse tranendal willen blijven?

Er is echter nog een andere reden waarom we niet meer wanhopen dan we doen aan de symbolische en spirituele leegte van de keuzebiografie: we hebben gaandeweg het vacuüm van de vroegere zingevingsymboliek succesvol opgevuld met het geloof in onze eigen planning. 'Planning' is de nieuwe religie. De levensloop is een zaak van

zelfmanagement geworden. Het ongewisse van de levensloop bezweren we niet meer met de goddelijke voorzienigheid of met de collectieve arrangementen van de verzorgingsstaat, maar met technology assessment. Technologie lijkt de taak van de magie over te hebben genomen.

Om te overleven in de risicosamenleving heb je een berekenende houding nodig, moet je de toekomst koloniseren. Dat vraagt om een persoonlijkheidsstructuur waarbij je als het ware voortdurend bij jezelf over de eigen schouder meekijkt. Toekomst is niet meer het wachten op de dingen die gaan gebeuren, maar het rationeel afwegen van scenario's van 'mogelijke werelden' en het doelbewust implementeren van je keuzes. De risicomens runt zijn leven, 'monitort' zichzelf als een kleine onderneming. Hij is de CEO van zijn eigen planbureau.

Zelfmanagement is allang niet alleen iets meer voor ondernemers en managers. Management, tot voor kort alleen een techniek om organisaties aan te sturen, wordt nu ook het panacee voor slecht lopende levens. Zelfs de persoonlijkheid wordt inzet van planning en controle. Zelfmanagement ontwikkelt een instrumentele verhouding tot de eigen angsten en verlangens, talenten en zwakheden, door zijn streven om lichaam en geest beheersbaar te maken. Dat alles zijn we niet meer, we hebben het. Een boekaankondiging meldt: 'In *Zelfmanagement* laat Kees van Zijtveld zien dat mensen geen lijdend voorwerp in hun leven hoeven te zijn, maar dat ze zelf de bestuurder kunnen worden. Hij roept de lezers op tot een bewustwordingsproces: wat denk en doe ik nu en welke gevolgen heeft dit in mijn leven? Vervolgens kunnen zij gerichte keuzes maken en besluiten wat ze nog wel en wat niet meer willen doen. Zo kunnen zij richting geven aan hun leven. *Zelfmanagement* gaat over mensen en de bevrijding van hun potentieel.'

Zelfmanagement is de verlossingsboodschap van de 21^e eeuw, een bevrijdingstheologie zonder God.

Ik geloof er niet in. De dubieuze vooronderstelling van de planbare levensloop is dat mensen in staat zijn een redelijk beeld te hebben van hun toekomst en de gevolgen van hun keuzes kunnen overzien. In de managementfilosofie overleeft zo de oude droom van Plato, dat het mogelijk is om met behulp van de ratio (*technè*) de grillen van het lot (*tuchè*) onder controle te krijgen. Een hoge opleiding *garandeert* je een goede baan. Een matige levensstijl *garandeert* je een goede gezondheid. Een gestage pensioenopbouw *garandeert* je een aangename oude dag. Is de suggestie.

Maar in werkelijkheid geeft het leven natuurlijk geen garanties. Of je nu pech hebt of geluk, overal ligt het toeval op de loer. Natuurlijk, een slimme jongen of meid is op haar toekomst voorbereid. Probeer dus zoveel mogelijk om je lot in eigen hand nemen. Maar niets is zeker, het leven is onberekenbaar en de toekomst ongewis. Zijn we technisch dan niet veel verder dan Plato? Dat mag waar zijn. Maar ook de techniek heeft weer haar eigen onvoorziene en onvoorzienbare gevolgen. We proberen haar wel met *risk assessment* en *uncertainty management* (nog meer techniek dus) onder controle te brengen, maar hoe meer we dat doen,

des te onbeheersbaarder lijkt zij te worden. Planning lijkt soms niets anders dan de voortzetting van de chaos met andere middelen (Odo Marquard).

De fantasie van de maakbare levensloop accepteert niet dat levens ook buiten ons om *out of control* kunnen raken. Dat ons rampen en zegeningen overkomen die we niet aan onszelf te wijten of te danken hebben. Zelfs als jij zelf denkt tamelijk voorspelbaar te zijn, dan toch niet die tegenligger op de verkeerde weghelpt.

Mensenlevens zijn geschiedenissen, met een plot, een intrigue, die er pas gaandeweg zichtbaar in wordt. En geschiedenissen kun je niet plannen, die moet je vertellen.

Het heeft daarom iets potsierlijks om van jonge mensen te verwachten dat ze als ondernemers voor zichzelf een strategisch levensplan maken. Ze kunnen niet alleen niet aan die eis voldoen, het zou ze ook alle plezier in het leven vergallen. Door krampachtig zich af te sluiten voor elke onzekerheid, worden ze ook immuun voor het geluk dat hen in de schoot geworpen wordt. Het leven zou hen geen enkele verrassing meer bieden. Notoire zelfmanagers die blind geloven in de beheersingskracht van zelfreflectie zouden meer te rade moeten gaan bij filosofen die daar echt werk van gemaakt hebben. Zoals Montaigne: 'We leven bij toeval.... Niemand maakt een vast plan voor zijn leven, we beslissen alleen over stukjes ervan.' Of Isaiah Berlin, die in een interview ter gelegenheid van zijn achtentachtigste verjaardag benadrukte dat hij 'nooit, maar dan ook nooit plannen had gemaakt voor zijn leven. Ik deed gewoon het ene na het andere en benutte de mogelijkheden die zich voordeden. Ik heb wezenlijk een ongepland leven geleid.' Jonge mensen moeten vaardig zien te worden in de kunst van de improvisatie, meer dan in de calculatie van een sluitende risicoboekhouding. Zij hoeven geen goden te zijn die zichzelf een wereld ex nihilo scheppen, maar mensen die al laverend en schipperend 'doen wat hun hand vindt om te doen'. (Prediker 9, 10)

Het planningsgeloof is niet alleen niet realistisch, maar ook onbarmhartig. Het heeft geen enkele oog voor tragiek. Ze rekent mensen af op - zo luidt de veelgehoorde mantra in beleidskringen - 'hun keuzes, die ze in vrijheid gemaakt hebben en waarvoor ze dus verantwoordelijk mogen worden gehouden'. Vooral ouderen met een minder succesvol leven achter zich worden er het slachtoffer van. De ellende – financieel, sociaal, fysiek – die ze met zich meedragen, heeft zich in de loop van hun leven vaak opgehoopt als gif in een voedselketen. Een aaneenschakeling van pech of falen of allebei, die niet meer ongedaan gemaakt kan worden. Voor de planners krijgt echter iedereen de oude dag die hij verdient. Hij kon er toch in vrijheid op voorsorteren?

Deze ideologie van de vrije keuze heeft iets pervers, omdat hij uitgaat van een evidente leugen. We houden elkaar moreel verantwoordelijk voor keuzes die in vrijheid genomen zijn, zeggen we. Maar keuzes zijn zelden vrij. Ze worden altijd gedaan in contexten die min of meer dwingend de alternatieven bepalen. Neem iemand die dagelijks veel belangrijke beslissingen neemt, in het Torentje, of ergens in een bestuurskamer op de Zuidas. Hij heeft veel macht, maar is hij ook vrij, in de

zin van: onafhankelijk? Allesbehalve, hij is ingesponnen in een web van beperkende condities. Zijn mensen vrij als ze moeten kiezen tussen een zorgpolis van Ohra of het Zilveren Kruis, een levensloopregeling of spaarloon, een rode of blauwe rollator, het ene of het andere verpleeghuis?

Vrij zijn mensen pas in die keuzes waarmee ze zich zelf kunnen vereenzelvigen, waar ze zelf met heel hun ziel en zaligheid voor kunnen gáán. Dat zijn er niet zo veel. Waarom dan toch die nadruk op de ‘vrije keuze’? Omdat – zo luidt de verzwegen veronderstelling – als hij niet vrij zou zijn, we er niet verantwoordelijk voor kunnen worden gehouden. Op de gevolgen van afgedwongen keuzes kan iemand moeilijk worden afgerekend. Maar ergens moet de rekening worden gepresenteerd. Nu we haar niet meer in de schoenen van de Voorzienigheid kunnen schuiven en evenmin verhaal kunnen halen bij de overheid, waar leggen we haar dan neer? Dan splitsen we haar maar in de maag van het individu zelf en rekenen hem de volle verantwoordelijkheid voor zijn totale levensloop toe. Als een Atlas moet hij zijn eigen wereld dragen, ook als hij hem niet heeft uitgekozen.

De ideologie van de vrije keuze is een onbarmhartige afwentelingsstrategie, bedacht na de ‘dood van God’ en het einde van de verzorgingsstaat. Zij leidt tot een genadeloze afrekeningscultuur doordat ze de mogelijkheid van het tragische miskent. Tragiek heeft immers oog voor de fundamentele ambivalentie van het menselijk handelen en houdt daar in haar oordeel over mensen rekening mee. Ze erkent dat mensen vrij kunnen zijn en tegelijk door de omstandigheden gedwongen, dat ze verantwoordelijk kunnen zijn en tegelijk onschuldig, dat ze schuld op zich kunnen nemen zonder verantwoordelijkheid te dragen.

Hoe kunnen we met droge ogen iemand verantwoordelijk houden voor wat hij in de verste verte niet kon voorzien? Uiteindelijk moet het misschien toch, en zal hij die verantwoordelijkheid ook moeten *nemen*. Oedipus moet erkennen: ik heb mijn vader gedood. Maar we kunnen bij dat proces geen afstandelijke toeschouwer blijven. De tragedies van Sophocles, Aischylos en Euripides bedoelden ooit mededogen op te wekken met hen die zelf het noodlot over zich afriepen. Wie het tragische in hun leven erkent, verzacht zijn oordeel over hen uit humane verbondenheid. Maar de ideologie van de vrije keuze is meedogenloos: Werkloos? – had je maar een betere opleiding moeten kiezen. Ziek? – had je maar niet moeten roken. De rechtspraak lijkt tegenwoordig barmhartiger dan het sociale verzekeringstelsel; zij heeft nog weet van verminderde toerekeningsvatbaarheid, de sociale wet- en regelgeving niet meer.

Natuurlijk, mensen moeten hun lot zoveel mogelijk in eigen handen willen nemen. Cultuur is niets anders dan een poging tot ‘domesticatie van het noodlot’ (Jos de Mul). Daarin ligt onze grandeur en waardigheid. En heeft het westen niet bovendien nog autonomie tot welhaast hoogste waarde verheven? We moeten dan ook af van de slachtoffercultuur die Theodore Dalrymple bijvoorbeeld tegenkwam in wat hij de onderklasse noemt. Wie iemand overhoop steekt, en zegt: ‘het mes ging erin’, ‘de kop sloeg op hol’, of: ‘het bier maakte me wild’, ontkent de vrijheid

die hij wel degelijk had toen hij zich vereenzelvigde met zijn geweld. Die vrijheid brengt verantwoordelijkheid met zich mee, maar dan willen sommigen er ineens niks meer van weten. Zo iemand moet niet op begrip, maar op tegenspraak kunnen rekenen. Hij moet worden opgevoed tot mondigheid.

Wie iets van zijn leven wil maken, moet het zelf ter hand nemen. De moderne levensloop vraagt om bewuste zelforganisatie, om zelfsturing en – jawel – planning. Ook wie geen kinderen ‘neemt’, maar vindt dat hij ze ‘krijgt’, moet er toch voor kiezen ze te willen krijgen. ‘Wie dan leeft wie dan zorgt’ kon vroeger worden uitgelegd als een uiting van godsvertrouwen, nu is het gewoon onverantwoord gedrag. Toen de kans klein was dat je ooit oud zou worden, had het weinig zin je daarop voor te bereiden. Nu je er sterk rekening mee moet houden dat je de tachtig haalt, kun je dat niet op je kinderen of de overheid verhalen.

Maar elke planning kent de grens van het ongewisse. Ook de controlefreak heeft zijn leven niet in de hand. Ook het leven van controlefreaks kan ooit gierend uit de hand lopen. Dat inzicht relativeert de regelzucht. Het leven kan je weer onthutsen of verrassen. De mens achter de zelfmanager wordt weer zichtbaar.

De relativering van de totale planningsfantasie is niet alleen goed voor de enkeling, maar ook voor de maatschappij. Zij maakt het beleid barmhartiger. Wie oog heeft voor het onbedoelde en onvoorziene zal in de centrale sectoren van de verzorgingsstaat (gezondheidszorg, sociale zekerheid) een buffer willen aanleggen voor mensen die om welke reden dan ook in de hoek terecht gekomen zijn waar de klappen vallen. Door eigen toedoen of dat van anderen – door beide, om het even. In het sociale vangnet blijft de schuldvraag in het midden.

De erkenning van het tragische is een typisch Europees inzicht, zegt de Rotterdamse filosoof Jos de Mul. Daarin onderscheiden we ons van bijvoorbeeld de Amerikanen. We moeten er trots en zuinig op zijn. Tot nog toe hebben we het altijd onder ogen willen zien, ondanks onze minstens zo grote inzet op de techniek. De traditie van sociaal mededogen die ons land hooghoudt, steunt behalve op christelijke naastenliefde ook op humanistische lotsverbondenheid. In de zorg- en hulpverlening heeft die cultuur geresulteerd in wat De Mul noemt een hoge graad van ‘ambigüiteitstolerantie.’ We laten mensen niet stikken, zelfs al hebben ze zichzelf in de vernieling geholpen.

Dit mededogen dat de schuldvraag in het midden houdt, moet ook in het levensloopbeleid levend worden gehouden. In een onlangs verschenen WRR rapport over de toekomst van de verzorgingsstaat wordt dat bijvoorbeeld bepleit. Daarin wordt een pleidooi gevoerd voor een ‘zachtmoedige samenleving’. Het klinkt soft, maar is dat allesbehalve. Nederlanders kiezen voor zelfontplooiing en autonomie, maar binnen de context van een gemeenschap waarin zwakken worden ondersteund en bevolkingsgroepen niet van elkaar vervreemden. Ze willen ook zelf graag zo’n zachtmoedige samenleving, blijkt uit onderzoek (SCP, 21minuten.nl).

Er is dus niets mis met de technieken van zelfmanagement, zolang we weten dat het lap- en geen wondermiddelen zijn. We kunnen ze goed gebruiken tegen de grillen van het lot. Voedt jongeren dus op tot mondigheid, waarmee ze het stuur van hun leven zoveel mogelijk in eigen hand nemen. Planning en controle helpen hen bij de zelfontplooiing en het verwerven van autonomie, en het van het lijf houden van ellende en gebrek. Maar laten we er niet in gaan geloven, het is geen evangelie. Als het om ons eigen hachje gaat, is ondernemerschap niet meer dan een metafoor. Wie door het lot getroffen wordt, moet niet nog een trap na krijgen door het verwijt dat hij zijn leven niet goed gemanaged heeft. Hij verdient mededogen en steun om er van te maken wat er van te maken valt.

De symbolische levensloopconstructies uit vroegere eeuwen zijn ons vreemd geworden. Wat blijft er over als we ook de planningsmythe hebben afgezworen, en erkend hebben dat het leven ongewis is en vol tragiek? De lege huls van de keuzebiografie. Het is niet anders. We kunnen nu ook dat begrip kritisch willen stukdenken, maar ik doe het niet. Omdat het ergens in de verte ook resoneert met wat ik uit mijn christelijke traditie heb meegekregen.

Het christendom heeft in zijn geschiedenis naar hartelust meegedaan met de inbedding van de levensloop in collectieve symboliek. Het kent daarnaast echter ook een uniek, individualiserend element. We zouden het voor vandaag weer vruchtbaar kunnen maken. In het geloof wordt het leven gezien als een reis van de ziel op weg naar God, een persoonlijke pelgrimage. Die levensreis nodigt de gelovige uit om de eigen levensgang te overdenken. Daarmee legt het christelijke geloof ook de kiem voor het moderne ideaal van de levensloop als reflexief project. Niet in welke levensfase men zich bevindt, is beslissend voor de zin van een leven, maar hoe ver de ziel van God verwijderd is. Jeugd en ouderdom kunnen dan ook als 'geestelijke' fasen worden verstaan. Men kan lichamelijk oud zijn, maar geestelijk jong en omgekeerd. Volwassenheid is dan niet: lichamelijk of sociaal volgroeid zijn, maar de 'volle wasdom in Christus' (Efeze 4:3) bereiken, de spirituele perfectie. In dit geestelijk verstaan van de levensloop valt een mens niet meer samen met zijn fysieke staat. Het geloof dat een mens meer is dan zijn natuurlijke levenscyclus komt er in tot uitdrukking. Ik verwerkelijk mijzelf, door de kringloop van opgaan, blinken en verzinken geestelijk te transcenderen. Het lichamelijke verval van de ouderdom kan gelijk op gaan met geestelijke groei en vervulling.

In het puritanisme speelde het beeld van de spirituele pelgrimage een belangrijke rol. Generaties protestanten zijn met John Bunyans *Pilgrim's Progress* (1678) groot geworden en hebben de symboliek ervan ingedronken. Het draait in 's Christens reis op weg naar de eeuwigheid om bekering en heiliging, niet om jong of oud; de held in Bunyans allegorie blijft, ook al reist hij een heel leven lang, merkwaardig leeftijdsloos. Eigenlijk wordt hij nooit volwassen; hij blijft een eeuwige adolescent. Al is de wereld van Bunyan niet meer de onze, het pelgrimsmotief is ons nog steeds vertrouwd. In de protestantse traditie spreekt men misschien eerder van roeping, in de rooms-katholieke van bestemming, maar voor beide geldt: het leven

is een reis, waarin een taak moet worden vervuld. Ook wie zelf het geloof heeft afgezworen, zal misschien in zichzelf nog dat ‘heilige moeten’ herkennen, de onweerstaanbare idee dat er een levensopdracht voor je klaar ligt die vervuld moet worden, speciaal voor jou, alleen door jou. Een innerlijke rode draad die je volgen moet, ook al is er aan je leven soms geen touw meer vast te knopen. Opgaan, blinken en verzinken – het is slechts één kant van het verhaal. De buitenkant.

Dr. F. de Lange is hoogleraar ethiek aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Kampen. Hij schreef over hetzelfde thema *De mythe van het voltooide leven. Over de oude dag van morgen*. (Meinema, Zoetermeer 2007).

© Frits de Lange. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced in any form without explicit permission from the author.

<p>De herten loot ons tabben leer Dat wij loek foveren moeten Meer Op dat wij door door ontbrengen Te recht verrijtichal werden mogen</p>	<p>De herten loot ons tabben leer Dat wij loek foveren moeten Meer Op dat wij door door ontbrengen Te recht verrijtichal werden mogen</p>	<p>De herten loot ons tabben leer Dat wij loek foveren moeten Meer Op dat wij door door ontbrengen Te recht verrijtichal werden mogen</p>	<p>De herten loot ons tabben leer Dat wij loek foveren moeten Meer Op dat wij door door ontbrengen Te recht verrijtichal werden mogen</p>	<p>De herten loot ons tabben leer Dat wij loek foveren moeten Meer Op dat wij door door ontbrengen Te recht verrijtichal werden mogen</p>
---	---	---	---	---

DES MENSCHEN OP EN NEDERGANGH. VALT D'ENE SOET EN D'ANDER BANGH.

Armut/ Krankheit/ Wollust/ Tod.